

«ЗАХОПЛЕННЯ ДЕРЖАВИ» В СЕРБІЇ: ВІД ІНСТИТУЦІЙНОЇ СПАДКОВОСТІ ДО СИСТЕМНОЇ КОРУПЦІЇ

© Наталія СТРЕЛЬЧУК

DOI: [https://doi.org/10.30525/
978-9934-26-709-3-13](https://doi.org/10.30525/978-9934-26-709-3-13)

Досліджуючи перехід посткомуністичних країн до демократичних інститутів та відкритої ринкової економіки, науковці визначили корупцію однією із головних перешкод, з якими зіткнулися ці країни на початку 90-х років XX ст.¹. Якщо до краху комунізму вчені більше звертали увагу на спільні риси, які породжували корупцію у країнах Південно-Східної і Центральної Європи, то з часом увага дослідників все більше зосередилася на відмінностях.

Щодо колишніх республік СФРЮ (Соціалістичної Федеративної Республіки Югославії), то перетворившись у незалежні держави, вони успадкували всі її проблеми, зокрема й корупцію у сфері політики і публічного управління. Незважаючи на децентралізацію та ранній початок реформ, колективна власність та робоче самоврядування справили негативний вплив

¹ Shleifer A. and Vishny R.W. (1997). A Survey of Corporate Governance. *Journal of Finance*, 52, 737–783.
URL: <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6261.1997.tb04820.x>

на ефективність та швидкість приватизації і не сприяли швидкому переходу до ринкових відносин та інтеграції до ЄС, як це відбулося у посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи. Непрозора і невдала приватизація призвела до низького економічного зростання постюгославських республік та їх сповільненій інтеграції до ЄС². Очевидно, що наслідки корупції для кожної з країн регіону є різними, як і успіхи у її подоланні. Для Сербії, цей процес триває значно довше від сусідніх країн і вона, згідно з даними Transparency International, має стабільно низькі бали³. У 2025 р. Сербія погіршила свій рейтинг серед 182 країн і територій за Індексом сприйняття корупції (ICK), отримавши 33 бал і посіла 116-те місце. Результат Сербії на два бали нижчий, ніж у 2024 р. і є найнижчим з 2012 р., коли було запроваджено нинішню методологію складання рейтингу. Це на дев'ять пунктів нижче середнього світового показника (42), на 23 пункти нижче середнього європейського показника (Європа 56) і на 29 пунктів нижче середнього показника країн Європейського Союзу (ЄС 62) і це найгірший результат серед країн регіону⁴. Це свідчить про серйозні проблеми з верховенством права, судовою системою та високим рівнем політичної корупції і «захоплення держави».

У 2024 р. опубліковано новий звіт Freedom House «Нації в транзиті» (Nations in Transit), який оцінює стан демократії від Центральної Європи до Центральної Азії. За його результатами рівень демократії у Сербії – 43,45 (із 100 балів), а оцінка демократії 3,61 (з 7 балів). Порівнюючи з минулим дослідженням показник демократії Сербії знизився з 3,79 до 3,61 (з 7 балів), а політичний режим оцінюється, як перехідний або гібридний⁵. Через пасивність прокуратури у розгляді політично чутливих справ та урядовий вплив на судову систему, значно знизився також рейтинг судової системи та її незалежності (з 3,50 до 3,25)⁶. Для порівняння наведемо подібні дані для України, котра, як Сербія і Республіка Молдова, віднесена до перехідних або гібридних режимів. Рівень демократії в Україні – 40 (із 100 балів), а оцінка демократії 3,43 (з 7 балів)⁷.

² Kusic S. Institucionalni i evolucijski aspekti privatizacije u Srednjoj i Istocnoj Europi. Ekonomski pregled. Zagreb, 2007. G. 58, N 1/2. S. 91–105. URL: <https://hrcak.srce.hr/file/14104/>

³ У 1995 р. міжнародна організація Transparency International запровадила Індекс сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index – CPI), який базується на аналізі 13 незалежних досліджень. Оцінка в діапазоні від 0 до 100 балів відображає ступінь сприйняття корупції: мінімальна оцінка (0 балів) свідчить про повну корумпованість держави, максимальна (100 балів) – про її майже повну відсутність.

⁴ CPI 2025: Najlošiji rezultat Srbije u poslednje dve decenije. URL: <https://www.transparentnost.org.rs/sr/aktivnosti-2/naslovna/13014-cpi-2025-najlosiji-rezultat-srbije-u-poslednje-dve-decenije/>

⁵ <https://freedomhouse.org/country/serbia/nations-transit/2024>

⁶ Ibid.

⁷ Nations in transit 2024. A Region Reordered by Autocracy and Democracy. URL: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2024-04/NIT_2024_Digital_Booklet.pdf

Також у останньому звіті Європейської комісії (ЕК) щодо Сербії (листопад 2025 р.) критично оцінюється ситуація з виконанням передвступних завдань. Хоча Сербія відкрила більшість переговорних розділів, ЕК відзначає, що ключові реформи зупинилися або зазнали регресу. Це стосується демократії, верховенства права та основних прав людини. Вибори у звіті описуються як несправедливі, парламентський контроль за урядом – як слабкий, а державне управління – як політизоване. Судова система залишається вразливою до політичного впливу, а високопосадовці не переслідуються за корупційні дії. Як приклад корупції і недоліків у сфері публічного управління у Звіті згадується трагедія на вокзалі у м. Новий Сад у 2024 р.⁸ Експерти відзначають, що на відміну від сусідніх країн, де реформи також досить часто перебувають у стані стагнації, у Сербії зростає корупція, продовжуються активне «захоплення держави», тиск на незалежні ЗМІ та громадянське суспільство⁹. Разом з тим, Сербія, представляє інтерес для вивчення зв'язку між консолідацією демократії, прагненням вступу до ЄС і, одночасно, зростанням політичної корупції.

Аналізуючи корупцію у Сербії, науковці досить часто вдаються до пошуку її витоків на різних історичних етапах. Одні автори акцентують увагу на «османському спадку», коли в умовах іноземного панування держава сприймалася як ворожа структура, яку можна і потрібно обманювати для виживання, а також існувала звичка «винагороджувати» чиновника за виконання його прямих обов'язків, що з часом вкоренилася в повсякденну адміністративну практику. Так, Ж. Пржул вважає, корупція у країнах Західних Балкан призвела до високого рівня дистанціювання громадян від влади і це не тільки впливає на стиль керівництва, а й має чимало негативних наслідків. Громадяни цих країн, як правило, обирають авторитарних та автократичних лідерів¹⁰. Тут, як відзначає дослідниця, влада зазвичай ґрунтується на авторитеті, а політична еліта, як правило, збагачується, перебуваючи при владі, а не служачи інтересам суспільства. Політична діяльність забезпечує привілеї, накопичення багатства, роботу, можливість вести бізнес і неминуче призводить до зловживання владою¹¹.

Македонська дослідниця Б. Стояноска звертає увагу на те, що у пост-комуністичних країнах тісно пов'язані корупція і соціальна довіра до влади.

⁸ Serbia Report, European Commission, 4 November, 2025. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/serbia-report-2025_en

⁹ Baletic K. Balkans Seeing 'Serious Stagnation' in Tackling Corruption: Transparency International. URL: <https://balkaninsight.com/2026/02/10/balkans-seeing-serious-stagnation-in-tackling-corruption-transparency-international/bi/>

¹⁰ Pržul Ž. Cultural Roots Of Corruption – The Case Of Western Balkans. URL: https://www.researchgate.net/publication/269954919_Cultural_Roots_Of_Corruption_-_The_Case_Of_Western_Balkans. 533.

¹¹ Ibid. P. 534.

У суспільстві, де громадяни не довіряють владі та її інститутам, вони вважають, що всі вони корумповані, існує високий рівень корупції. А разом з тим, високий рівень партикулярної довіри (до рідних, друзів) сприяє корупції, бо близькі люди можуть здійснювати підкуп спираючись на спільну довіру у родинному колі¹². Партикулярне ставлення до корупції на Балканах Б. Стояноска також пов'язує з комуністичним минулим і несправедливим поділом суспільної власності після колапсу комуністичних режимів. Особи, які мали привілеї через посади у владних партіях тісно були пов'язані у групи і мережі. Всі, хто дотичний до бюрократії одночасно були господарем і слугою. Ті, що знаходилися внизу партійно-бюрократичної системи мусили віддавати частину тим, що зверху і таким чином корупція поширювалася на всіх щаблях владних інституцій¹³.

Можна виділити також ще досить значний масив наукових досліджень, де автори наголошують, що корупція у Сербії тісно переплетена зі спадком соціалістичного періоду і цьому сприяють механізми, які трансформувалися, але зберегли свою суть. Відразу після Другої світової війни у СФРЮ провели націоналізацію, яка поширювалася на великі і середні підприємства в різних галузях (гірничодобувні підприємства, банки, страхові компанії тощо). До 50-х років XX ст. приватний сектор у несільськогосподарських галузях майже повністю ліквідували, залишивши тільки невеликі ремісничі майстерні. У 1945–1948 рр. у федерації проведено аграрну реформу, яка знищила велике землеволодіння. Землю передали в спеціальний державний фонд і частково розподілили безземельним і малоземельним селянам. Якщо у перші роки повоєнні роки у Югославії будували економіку за радянським зразком, то вже на початку 50-х років розпочинається пошук відмінного, «особливого» соціалістичного шляху, де одним з елементів стає «робітниче самоуправління». На практиці це означало, що державний апарат зменшував вплив на економіку і запроваджувалися принципи самоуправління та децентралізація. Великі підприємства і організації отримали права створювати ради і розпоряджатися фондами, які залишилися після відрахувань до загального бюджету.

У 50–60-і роки економічне зростання і іноземні інвестиції сприяли зростанню заробітної плати і споживання населення СФРЮ, але це тривало недовго, бо вже на початку 80-х самоврядний соціалізм починають піддавати критиці і розчинаються розмови про необхідність реформ, які б сприяли переходу до ринкової економіки. Приймається закон про приватизацію, але можливість

¹² Стојаноска Б. Корупцијата во Македонија: битка со неоодветни средства. Евродијалог. Списание за европски прашања. No. 15 (2011). С. 113.

¹³ Ibid.

її проведення передано підприємствам та їх робочим радам. Відповідно до цього закону, всі прибутки від приватизації отримували не працівники підприємства, а республіки, тому робочі колективи гальмували цей процес. У 1990 р. до закону внесені зміни і розпочалася приватизація окремих підприємств. Працівники підприємств та менеджмент, мали певні переваги при приватизації, що заважало продажу підприємств зовнішнім інвесторам.

У СФРЮ кадрова політика формувалася на основі лояльності до правлячої верхівки, а політичні функціонери, члени уряду досить часто одночасно були членами наглядових рад великих підприємств, банків та інших установ. Це давало їм можливість контролю за їх діяльністю і отримання доходів. Я. Корнаї зазначав, що за централізованої партійної системи партійний апарат має доступ до всіх благ, а тому партикулярне відношення до корупції у державах, що постали на постюгославському просторі пов'язано саме з їх комуністичним минулим і впливом екс-комуністів на приватизацією суспільної власності¹⁴.

У СФРЮ існував Закон «Про походження власності», але він застосовувався вибірково. Якщо робітники мали довести, що вони законно купили кожен цвях під час будівництва будинків, то партійні чиновники, які користувалися привілеями, цього не робили, а, навпаки, використовували владу для збагачення. Так, справу фірми «Агрокомерц» розпочали не через викриті зловживання, а щоб звести рахунки одного партійного клану з іншим. Сербський дослідник Н. Йоксимович, вважає, що не дотримання закону в комуністичній Югославії призвело до того, що згодом незаконне набуття власності вважалося нормальним явищем. Якщо партійний чиновник може обманювати, то можна й іншим – і це, на його думку, запровадило в суспільстві погану практику, коли закон вважався чимось, що нав'язане силою і можна діяти в його обхід, так як за комунізму завжди було легше піти обхідним шляхом, ніж легальним¹⁵.

Події 1987–1989 рр. у СФРЮ отримали назву «Антибюрократична революція». Вона проходила під гаслами боротьби з корумпованою елітою, але на практиці не викорінила корупцію, а трансформувала її у набагато масштабнішу систему. С. Мілошевич вміло скористатися хвилею народного невдоволення, але замість того, щоб знищити комунізм, він зумів залишки попереднього режиму перетворити на інший авторитарний режим.

¹⁴ Kornai J. The socialist system: The political economy of communism. Princeton University Press, 1992. URL: https://www.academia.edu/596606/The_socialist_system_The_political_economy_of_communism

¹⁵ Јоксимовић Н. Корупција и бирократија – од Обреновића до данаси. URL: <https://sputnikportal.rs/20150728/3596787.html>

Б. Драшкович зауважує, що комунізм, через два роки перебування С. Мілошевича на чолі сербської комуністичної партії, «буквально розтанув як сніг, а комуністи опинилися в інших партіях і далі займали політичні позиції»¹⁶. Питання про саморозпуск СКЮ було очевидним, а тому і СФРЮ і всі інституції, які спиралися на цю політичну організацію мали розпастися¹⁷. Він вважає, що цей процес, принаймні теоретично, міг би закінчитися мирно, але хвиля національних рухів разом з економічним занепадом держави і зростанням державного боргу підштовхнули країну до кровопролиття і війн¹⁸.

У грудні 1990 р. у Сербії відбулися перші багатопартійні парламентські вибори, які проходили одночасно із президентськими. Соціалістична партія Сербії (СПС) С. Мілошевича, СПО (Сербський рух оновлення) В. Драшковича та менші опозиційні партії змагалися за позиції навколо двох питань: комунізм та національне питання. З одного боку, С. Мілошевич використав «антибюрократичну революцію», а з іншого боку, привілеї комуністичного лідера при владі, включаючи контроль над робочими місцями в державному секторі та за засобами масової інформації. У ході виборчої кампанії він підкреслив свій досвід в управлінні через популістичне гасло: «З нами немає невизначеності» (серб.: «Sa nama nema neizvesnosti»)¹⁹. Запропонувавши ідею захисту сербів і сербських інтересів, С. Мілошевич замінив застарілу комуністичну ідеологію агресивним націоналізмом. СПС вдалося виграти всі вибори до республіканського парламенту у 1990 р., 1992 р. та 1993 р., а також до федерального парламенту (травень 1992 р., грудень 1992 р., листопад 1996 р.). Ці послідовні перемоги на виборах відбувалися в умовах, коли рівень життя громадян Сербії постійно знижувався, а економічна ситуація погіршувалася. Причинами стійкої підтримки виборцями соціалістів стало саме «національне питання», а також відданість більшості сербського населення соціалістичному режиму та правлячій комуністичній партії. Соціалісти успадкували від СКЮ структуру, відсутність фінансових проблем, домінування в медіапросторі та блокування приватизації²⁰.

¹⁶ Драшковић Б. Пад Слободана Милошевића национални интерес. Национални интерес. Бр. 1/2021, год. XVII vol. 40. С. 112. URL: <http://repozitorijumips.rs/882/1/Ni-40-4.pdf>

¹⁷ Там само. С. 112.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Budding A. H. Srpski nacionalizam u XX veku. Milošević vs Jugoslavija priredila: Sonja Biserko knjiga 1. P. 41–125 c125. URL: <https://www.helsinki.org.rs/serbian/doc/Svedocanstva%2020-1.pdf>

²⁰ Jovanović N., Radović S., Aleksandra Marković A. Konsolidacija izborne demokratije, formiranje pluralističke političke elite i njena ideološka orijentacija. URL: https://isi.f.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2019/04/Mladen-Lazic_-_Političke-elite.pdf. С.84

Проведення приватизації у всіх постюгославських республіках проходило із порушеннями, а відсутність законодавства і зв'язки керівництва підприємств з політиками, привели до появи нової бізнес еліти і олігархів. На початку 90-х років XX ст. тут домінувала централізована корупція, де сама держава була генератором корупції, а державний апарат її інструментом. Це найнебезпечніша форма корупції, яка захищає і підтримує корупційні відносини у суспільстві. Сербія за часів С. Мілошевича не була винятком. Завдяки війні та санкціям система зловживань була вдосконалена, а самі правлячі кола держави стали генераторами цього явища²¹.

Бюрократи розділилися – одні пішли в приватний бізнес, інші стали директорами державних компаній. У такій системі державні фірми були «дійними коровами». Приватні компанії різними махінаціями витягували гроші у держави, і це був рецепт виживання на ринку. Так представники колишньої політичної еліти змогли трансформувати політичну владу в економічну. С. Мілошевич та його родина «патрунували» над корумпованими, «лояльними» державними службовцями, яких утримували на посадах, щоб забезпечити відданість режиму і збільшення доходів від хабарів, які брали чиновники. Одночасно зміцнюючи державну владу в руках невеликої групи людей, лояльним державним службовцям було дозволено викачувати кошти з держави через «продаж обмеженої кількості дозволів та ліцензій на всі види економічної діяльності», а це дало змогу «доходам від ліцензування» не поступати у державний бюджет, а йти на фінансування партії С. Мілошевича. Корупція була не побічним продуктом, а свідомою стратегією управління, коли державні службовці ставали співучасниками системи. Це робило їхнє виживання залежним від виживання самого Мілошевича, який створив таку вертикаль політичної лояльності, де економічний злочин став головним інструментом утримання влади.

Подальші збройні конфлікти на території екс-Югославії призвели до росту організованої злочинності. Організований кримінал на Балканах не визнавав жодних кордонів: ні державних, ні етнічних. Торгівля зброєю, наркотиками і людьми приносила величезні доходи, а активність кримінальних груп і слабкий контроль за кордонами призвели до нагромадження великої кількості нелегальної зброї та появи численних озброєних незаконних формувань. До того ж через колишні республіки СФРЮ проходив транзитний шлях транспортування наркотиків з Азії до Європи. Д. Анастасієвич, який досліджував організовану злочинність в країнах Західних Балкан, відзначає, що злочинні угруповання тут

²¹ Ivanovic J., Teslic M. Corruption in Serbia and in Surroundings. URL: <https://www.meste.org/ojs/index.php/mest/article/viewFile/191/198/>

є багатоетнічними, діють у транскордонному масштабі та добре інтегровані у відповідні європейські структури. Косовські албанські, сербські, боснійські та хорватські наркоконтрабандисти охоче співпрацюють як між собою, так і з афганськими виробниками героїну та західноєвропейськими дистриб'юторами²².

Сербія, як інші країни регіону (Македонія, Боснія, Албанія) у 90-х роках ХХ ст. слугувала транзитним пунктом для жінок та дітей, які стали жертвами торгівлі людьми. Багатьох із них потім перепродавали у секс-індустрію Західної Європи або Сполучених Штатів²³. Угрупування, які займалися торгівлею людьми, встановили контроль над автомагістралями та прикордонними пунктами. Це було можливим завдяки корупції митників та поліції, які діяли за вказівками зверху.

Сербія є також транзитною країною для незаконного обігу зброї. Це зброя, яка походить із часів югославських воєн, а також зброя з Туреччини, Боснії та Герцеговини, Чорногорії, Косово, Північної Македонії та, ймовірно, України, проходить через Сербію до Західної Європи. Злочинні угруповання з Косово, Албанії та Сербії сприяють цій торгівлі, а також до цього причетні корумповані державні чиновники²⁴.

У квітні 1992 р. між парламентами Сербії та Чорногорії разом із Федеральною асамблеєю Югославії було підписано «Декларацію про утворення Союзнаї республіки Югославія» та прийнято спільну Конституцію (27 квітня 1992 р.). А вже 30 травня 1992 р. Ради Безпеки ООН прийняла Резолюцію 757, яка запровадила міжнародні санкції проти СРЮ. Основними причинами введення санкцій стало невиконання Резолюції 752, підтримка боснійських сербів, причетності до насильницького вигнання населення та порушення міжнародного гуманітарного права. Підрозділи Югославської Народної Армії (ЮНА) продовжували залишатися на території інших республік. Цей процес виявився вирішальним для подальшого падіння режиму Слободана Мілошевича, так як санкції призвели до стагнації сербської економіки та деградації суспільства, а також до відкритої криміналізації, що посилилася в умовах війни. Західні країни очікували, що санкції призведуть до негайного усунення Мілошевича, але цього не сталося. Разом з тим санкції створили економічне

²² Anastasijevic D. Organized Crime in the Western Balkans. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102340/1_Anastasijevic.pdf#:~:text=Also%20it%20should%20be%20noted%20that%20in,various%20degrees%20throughout%20most%20of%20the%2090's

²³ Poolos A. Yugoslavia: First-Ever Anti-Trafficking Law Drafted To Fight Sex-Slave Trade. May 09, 2002. URL: <https://www.rferl.org/a/1099650.html/>

²⁴ GLOBAL ORGANIZED CRIME INDEX SERBIA https://ocindex.net/assets/downloads/2025/english/ocindex_profile_serbia_2025.pdf. P. 3.

підґрунтя для соціального невдоволення режимом і з часом він став нежиттєздатним. Так як легальний імпорт до СРЮ став неможливим, то влада офіційно доручила спецслужбам та окремим бізнесменам організувати контрабанду нафти, стратегічних товарів та сигарет. Це перетворило митницю, спецслужби та поліцію на головних бенефіціарів корупційних схем, а населення було змушене купувати товари першої необхідності на чорному ринку, що легітимізувало корупцію на побутовому рівні.

12 жовтня 1992 р. чорногорський парламент прийняв нову Конституцію, згідно якої Чорногорія проголошувалась соціальною, демократичною, екологічною республікою у складі СРЮ (ст. 1)²⁵, але це не вивело її з під санкцій РБ ООН. У червні 2006 р. Чорногорія проголосить незалежність, але залишиться втягнутою у старі корупційні схеми, які приносили сотні мільйонів доларів готівкою, йшли повз бюджет безпосередньо в руки політичних еліт, як для «виживання республіки», так і особистого збагачення.

На початку 2000-х років міжнародні організації фіксували найвищий рівень корупції у політичних партіях Сербії. В країні, де відсутні незалежний суд, ефективна поліція і парламентська опозиція, торгівля мандатами і партійна корупція певною мірою давали можливість функціонувати тим політичним партіям, які перебували при владі, що свідчило про квазіпарламентський характер політичної системи країни²⁶. Політичні партії фінансувалися як легально, так і нелегально. За відсутності належного контролю на їхні рахунки переказувалися бюджетні кошти з підприємств, які були у власності держави.

С. Мілошевич у серпні 2000 р. програв президентські вибори, а спроба подальших фальсифікацій привела до масових протестів («Бульдозерна революція»), які змусили його подати у відставку. 27 грудня 2000 р. С. Мілошевич, звинувачений ООН у воєнних злочинах, порушенні низки Женевських конвенцій та геноциді, а 1 квітня 2001 р., за звинуваченнями у перевищенні повноважень і корупції, він був заарештований сербською поліцією. Через три тижні, за розпорядженням прем'єр-міністра Зорана Джинджича, його передали до Міжнародного кримінального трибуналу для колишньої Югославії (МКТЮ).

Після падіння режиму С. Мілошевича у Сербії зроблено кілька спроб реформувати силові структури, які були замішані у корупційних схемах. Служба державної безпеки (СДБ або сербською RDB – Resor državne bezbednosti) створювала «спецпідрозділи» (наприклад, JSO – «червоні

²⁵ Ustav Republike Crne Gore. URL: https://www.uniset.ca/microstates/montenegro_1055251939.pdf

²⁶ Vesić D. Ekonomska i politička komponenta korupcije i pranje novca. Međunarodni problemi. Beograd, 2008. Vol. XL. N 4. S. 488.

берети»), які склалися з професійних силовиків та кримінальних авторитетів для контролю над потоками пального, сигарет і наркотиків. Прикладом співпраці криміналу і спецслужб у 1990-х роках є діяльність Желько Ражнатовича (Аркана), який створив паравійськове формування «Сербської добровольчої гвардії» («Тигри Аркана»). Цей підрозділ виконував завдання, які офіційна армія не хотіла або не могла брати на себе: «етнічні чистки» та терор цивільного населення в Хорватії, Боснії та Герцеговині. Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ) висунув Аркану офіційне звинувачення ще у вересні 1997 р. Його звинувачували у злочинах проти людяності та порушенні Женевських конвенцій, зокрема за масові вбивства (наприклад, у Санському Мості), зґвалтування та жорстоке поводження з цивільними. Щодо подій у Косово, то підтверджені, що Аркан брав участь у подіях 1999 р. немає, але у звітах ОБСЄ задокументовано серію спостережень щодо присутності його бійців. «Репутація «Тигрів» щодо їхньої дикості була настільки добре відомою, що солдати югославської армії час від часу поширювали серед етнічних албанців чутки про їх неминуче прибуття, щоб змусити населення тікати»²⁷. Уряд Сербії ігнорував міжнародні ордери на його арешт. 15 січня 2000 р. Аркан був застрелений у холі готелю Inter Continental у Белграді і це зупинило всі міжнародні розслідування щодо нього²⁸. Існували багато версій щодо причин убивства Аркана. Одна із них, – щодо цього причетний С. Мілошевич, бо Аркан знав багато про його роль у геноциді в Боснії та злочинах у Косово. С. Мілошевич помер у 2006 р., до винесення вироку на Гаазькому процесі.

Останньою справою Гаазького трибуналу стала справа екс-керівника СДБ (серб. RDB – Resor državne bezbednosti) Сербії Йовиці Станішича та його заступника Франко Сіматовича, які працювали на екс-президента країни С. Мілошевича. 31 травня 2023 р. колегія дійшла висновку, що Й. Станішич і Ф. Сіматович були часткою спільної злочинної організації, яка здійснювала злочини на території Боснії й Герцеговини та Хорватії, а СДБ під їхнім керівництвом оплачувала парамілітарні збройні формування Сербської добровольчої гвардії під керівництвом Желька Ражнатовича (Аркана)²⁹. Головуюча суддя Грасієла Гатті Сантана заявила, що СДБ виплачувала значні суми грошей і що Станішич

²⁷ Haxhiaj S. Investigating Arkan: How Serbian Warlord's Death Ended Kosovo Murder Probe. January 15, 2024. URL: <https://balkaninsight.com/2024/01/15/investigating-arkan-how-serbian-warlords-death-ended-kosovo-murder-probe/btj/>

²⁸ Ibid.

²⁹ Гаазький трибунал виніс вирок в останній справі щодо колишньої Югославії: процес тривав 20 років. 2 червня 2023 р. URL: <https://zmina.info/news/gaazkyj-trybunal-vynis-vyrok-v-ostannij-spravi-shhodo-kolyshnoyi-yugoslaviyi-proczes-tryvav-20-rokiv/>

і Сімазович відповідали за ці виплати підрозділу, відомому як «Тигри Аркана». За висновком суду, метою спільного злочину було насильницьке виселення несербського населення впродовж усього періоду війни в Боснії та Герцеговині.

У липні 2002 р. сербський парламент ліквідував СДБ і створив на її місці нове відомство під назвою Агентство з питань безпеки та інформації (Bezbednosno-informativna agencija, BIA), яке було виведено з-під юрисдикції Міністерства внутрішніх справ і передано під контроль уряду. Таким чином спецслужби намагалися дистанціюватися від спадку 90-х років. До завдань BIA входять як розвідувальна, так і контррозвідувальна діяльність, а головним завданням визначена боротьба із організованою злочинністю. Агентство звітує перед Парламентським комітетом з питань оборони та безпеки кожні 6 місяців. Дозвіл на використання спеціальних засобів спостереження відповідно до законодавства надається Верховним судом Сербії.

Це не означає, що за часів першого демократичного уряду (З. Джинджича) уряду в Сербії стало значно менше корупції. Очевидно, що цей уряд та його міністри ще не були захоплені інтересами партійної еліти, а державні призначення ще не базувалися виключно на партійних критеріях. Надзвичайних маніпуляцій з призначеннями, як основної ланки для привласнення суспільних інтересів, тоді ще не існувало. Після усунення від влади С. Милошевича, новообраний президент В. Коштуница виступив проти радикального розриву з колишньою системою і через це у нього стався конфлікт прем'єром З. Джинджичем та з його Демократичною партією. В. Коштуница та його коаліційні партнери фактично амністували партію экс-президента й навстіж відкрили двері для її повернення в державні інституції. Партії демократичного блоку таким чином стали свого роду заручниками соціалістів, без підтримки яких не могли сформувати уряд³⁰. Партія Слободана Милошевича виступала проти співробітництва з Міжнародним трибуналом з воєнних злочинів, за перевірку приватизації державних компаній та за сповільнення процесів перебудови економічної й політичної систем.

12 березня 2003 р. серед білого дня біля будівлі уряду в Белграді снайпер із ультра націоналістичного загону «червоних беретів» спецназу МВС завдав прем'єр-міністру Джинджичу смертельні поранення. Під час судового процесу над вбивцями прем'єр-міністра Джинджича було встановлено, що провідні члени «Земунського клану» пройшли «спеціальні курси підготовки» при Службі державної безпеки. Це відомство також регулярно забезпечувало захист членам

³⁰ Парламентську більшість у Сербії сформували три партії демократичного блоку та Соціалістична партія, яку очолює колишній президент Слободан Милошевич. Численні оглядачі зазначають, що йдеться про свого роду реабілітацію колишнього режиму. 10 лютого 2004. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/912506.html>

банди, яка займалася контрабандою наркотиків, викраденнями людей, вимаганням та замовними вбивствами. Що цікаво, що ні прокурори, а ні суддя не вимагали додаткових пояснень і не продовжили розслідування цієї справи³¹.

Аналітики розходяться в думках щодо того, чи вдалося Сербії після Мілошевича повністю подолати клептократію 1990-х років, яку політичні інститути 2000-х «успадкували» від колишнього режиму. Після Джинджича дискурс «боротьби з корупцією» став частиною панівної риторики ключових політичних акторів, проте спроби реформ загалом були «нерішучими» або «незграбними». Політики в Сербії були одночасно реформаторами і учасником корупції, бо все ще на початку 2000-х років наявність зв'язків з організованою злочинністю була необхідною умовою для політичної кар'єри в Сербії і навіть наприкінці 2000-х років експерти ставили запитання: «чи вийшла Сербія зі стану «захоплення держави»?³²

Навіть представники громадянського суспільства та опозиційних партій майже ніколи не порушували це питання, хоча було очевидно, що «єдиним виживанням, яке зробила транскордонна організована злочинність можливим, було виживання режиму Мілошевича»³³. Варто згадати і ситуацію у Косово, де, наприкінці 90-х через його невизначений статус існували лише напівофіційні «контрольні пункти». На цих пунктах податки, зібрані «прикордонниками», потрапляли до їхніх кишень, а не до сербського та косовського бюджетів. Контрабандисти з Косово отримували величезні прибутки завдяки саме митним махінаціям, з якими навіть UNMIK (Місія Організації Об'єднаних Націй у Косово) не змогла впоратися.

Щодо корупції на локальному рівні, то місцеве самоврядування в Сербії має дуже обмежені функції і відповідно, можна припустити, що це обмежує можливість для розмірів та масштабів корупції. Втім, у випадку Сербії корупція, якщо розглядати її з точки зору обсягу повноважень місцевої влади, майже не відрізнялася від корупції на вищих рівнях.

Іншою проблемою Сербії стала її судова система. Хоча у 2003 р. створено два спеціальні суди – один для розслідування організованої злочинності та інший для розслідування воєнних злочинів та це не дало бажаних результатів. Ці суди

³¹ Anastasijevic D. Organized Crime in the Western Balkans. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102340/1_Anastasijevic.pdf#:~:text=Also%20it%20should%20be%20noted%20that%20in,various%20degrees%20throughout%20most%20of%20the%2090's. С. 3.

³² Там само.

³³ Anti-corruption in Southeast Europe: first steps and policies. URL: https://seldi.net/fileadmin/public/PDF/Publications/Anti-Corruption_in_Southeast_Europe_First_Steps_and_Policies2002.pdf. Р. 17.

не мали достатньо персоналу і функціонували без політичної підтримки³⁴. Прикладом неефективності судової системи став суд над убивцями прем'єр-міністра З. Джинджича. Д. Анастасієвич наводить дані за 30 місяців його роботи коли вироку ще так і не було, а тим часом один прокурор і головуючий суддя подали у відставку, іншого прокурора заарештували та звинуватили у передачі інформації злочинцям і він помер під вартою, двох важливих свідків убили, а третій покинув країну, побоюючись за своє життя³⁵.

У середині 90-х років на початку 2000-х активізація антикорупційної політики в посткомуністичних країнах Південно-Східної Європи була зумовлена не тільки внутрішніми чинниками (соціально-економічними та політичними), а й зовнішніми – тиск міжнародних організацій і перспектива вступу до НАТО і ЄС. Сербія не змогла долучитися повною мірою до цих процесів, бо за часів режиму С. Милошевича країна була втягнута у транснаціональні злочинні мережі. Поки режим Милошевича був при владі, то не було зроблено жодних спроб боротися з контрабандою і відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, а навпаки, ця діяльність вважалася «необхідною», щоб допомогти вижити країні під «несправедливими» західними санкціями.

Для того щоб усунути можливості для корупції, держава має зменшити свою присутність в економіці, провести відкриту приватизацію державних підприємств, зменшити кількість об'єктів, якими могли керувати чиновники і провести дерегуляцію та знизити кількість дозволів та ліцензій. Також важливим є ухвалення законодавства, яке регулює діяльність держслужбовців, конфлікт інтересів та фінансування партій і утворення нових правоохоронних та контролюючих органів, які будуть адаптованих до роботи у ринкових умовах.

Попередження корупції включає в себе низку заходів, таких як регулювання конфлікту інтересів, перевірка декларацій державних чиновників, захист осіб, які працюють у судових органах влади, доступ до інформації і оцінка корупційних ризиків у різних секторах, підтримка. Саме на початок 90-х років ХХ ст. припадає прийняття низки міжнародних антикорупційних документів, де звертається корупцію почали розглядати не як внутрішню проблему окремих держав, а як глобальну загрозу демократії. З 27 серпня по 7 вересня 1990 р. у Гавані проходив VIII Конгрес ООН із запобігання злочинності та поведження з правопорушниками, де було прийнято резолюцію під назвою «Корупція у сфері державного

³⁴ Anastasijevic D. Organized Crime in the Western Balkans. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/102340/1_Anastasijevic.pdf#:~:text=Also%20it%20should%20be%20noted%20that%20in,various%20degrees%20throughout%20most%20of%20the%2090's

³⁵ Ibid. P. 13.

управління» (Resolution 7). У резолюції зазначається, що проблеми корупції в діяльності державної адміністрації мають всезагальний характер, а пагубний вплив відчувається у всьому світі і у зв'язку з зростанням транснаціональної корупції, запропоновано додати в національне законодавство кримінальну відповідальність за підкуп закордоном³⁶. Тоді ж ухвалено «Практичні заходи боротьби з корупцією», де корупцію визначено як «порушення етичного (морального), дисциплінарного, адміністративного, кримінального характеру, що проявились у протизаконному використанні свого службового становища суб'єктом корупційної діяльності»³⁷. Управління ООН з наркотиків і злочинності (United Nations Office on Drugs and Crime – UNODC) відповідає за боротьбу з незаконним обігом наркотиків, транснаціональною організованою злочинністю та корупцією і виконує функції секретаріату для Конвенції ООН проти корупції (UNCAC). Тільки у 2005 р. Сербія ратифікувала конвенцію, а перша офіційна інформація щодо оцінки її виконання була представлена в межах першого циклу огляду, який розпочався для країни у червні 2011 р. Цей огляд проводився експертами з Румунії та України і охоплювала початковий етап імплементації конвенції.

На момент цього звіту у сфері боротьби з корупцією в країні діяли наступні інституції: Державна прокуратура, Агентство боротьби з корупцією, міністерство юстиції з різними формами участі, виходячи його різних підрозділів, а також міністерство внутрішніх справ з його поліцейським управлінням та підрозділом фінансової розвідки і також, відповідно до Конвенції, було зроблено зміни у національному законодавстві³⁸.

Зараз Сербія перебуває на стадії другого циклу огляду, резюме якого було опубліковане 3 жовтня 2025 р. Другий цикл огляду (який стосується запобігання корупції та повернення активів) ще офіційно триває, хоча резюме звіту вже доступне.

Не менш важливою у боротьбі з проявами корупції на різних рівнях є діяльність Ради Європи (РЕ) яка також розробила низку міжнародно-правових документів (Кримінальна Конвенція Ради Європи про боротьбу з корупцією (1999 р.), Цивільна Конвенція Ради Європи про боротьбу

³⁶ Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Havana, 27 August-7 September 1990: report /prepared by Secretariat. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/142947?v=pdf>

³⁷ Eighth United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of offenders Havana, 27 August – 7 September 1990. URL: https://www.unodc.org/documents/congress/Previous_Congresses/8th_Congress_1990/028_ACONF.144.28.Rev.1_Report_Eighth_United_Nations_Congress_on_the_Prevention_of_Crime_and_the_Treatment_of_Offenders.pdf

³⁸ Conference of the States Parties to the United Nations Convention against Corruption. URL: <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/ExecutiveSummaries/V1401187e.pdf>

з корупцією (1999 р.), Двадцять принципів боротьби з корупцією (1997 р.), Модельний кодекс поведінки для державних службовців (2000 р.), Єдині правила протидії корупції при фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній (2003 р.) та ін).

Так, Кримінальна конвенція РЄ «Про боротьбу з корупцією» (ETS 173) від 27 січня 1999 р. набула чинності 1 липня 2002 р. і передбачає додаткові заходи в кримінальному законодавстві та розвиток міжнародного співробітництва в переслідуванні злочинів, пов'язаних з корупцією³⁹. У ст. 20 Конвенції РЄ зазначається, що органи, які борються з корупцією мають бути незалежними, спеціалізованими, мати певні знання, навички, штат і фінансування. 1 травня РЄ 1999 р. утворила орган з антикорупційного моніторингу «Група держав проти корупції» (GRECO – The Group of States against Corruption). Сербія приєдналася до конвенції і співпрацює з GRECO з 1 квітня 2003 р.

У 1999 р. започатковано масштабну міжнародну ініціативу Пакт стабільності для Південно-Східної Європи (ПСПСЄ). У 2000 р. у рамках Пакту спільно з Радою Європи, ОЕСР, Європейською Комісією та Світовим банком розроблено Антикорупційну ініціативу Пакту стабільності (SPAI – Stability Pact Anti-Corruption Initiative), яка прийнята в Сараєво. Ця ініціатива аналізувала, як режим Мілошевича використовував державний апарат для фінансування партії через систему квот і дозволів. У 2000-х ініціатива SPAI трансформувалася у Regional Anti-Corruption Initiative (RAI), штаб-квартира якої з 2004 р. знаходиться в Сараєво. RAI займалася впровадженням законів про конфлікт інтересів та захист викривачів у регіоні, щоб розірвати успадковані від режиму Мілошевича корупційні зв'язки.

Також варто згадати «Ініціативу за розвиток та доброчесність у Південно-Східній Європі» (SELDI – Southeast Europe Leadership for Development and Integrity). Це найбільша антикорупційна коаліція провідних некомерційних організацій, представників урядових та міжурядових інституцій, а також експертів із країн Південно-Східної Європи, спрямована на формування державно-приватного партнерства з метою розвитку правової системи в країнах регіону. Система моніторингу корупції SELDI (CMS) відстежує віктимізацію корупції на Західних Балканах з 2001 р. Саме завдяки наполегливості міжнародних організацій у 2005 р. у Сербії розроблено першу «Національну стратегію боротьби з корупцією» (2005 р.). «План дій щодо реалізації Стратегії» Міністерство юстиції розробляло у співпраці зі Словенською комісією з питань запобігання корупції

³⁹ Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text

в рамках проєкту Twinning⁴⁰. Відповідно до Плану дій передбачалося створення правової та інституційної бази для запобігання та боротьби з корупцією, запобігання конфлікту інтересів у державному секторі, участі в регіональній та міжнародній боротьбі з корупцією, а також встановлення етичних стандартів та прозорого фінансування політичних партій.

Після схвалення «Національної стратегії боротьби з відмиванням коштів та фінансуванням тероризму» а також прийняттям низки законів (про агенцію по боротьбі з корупцією, конфіскацію майна, здобутого злочинним шляхом та ін.) ЄС у 2009 р. скасовано візи для громадян Сербії. У 2010 р., за два роки до повної ратифікації «Угоди про стабілізацію та асоціацію», в країні розпочало роботу Агентство боротьби з корупцією⁴¹. До його компетенції відноситься контроль виконання стратегічних документів, подання звітів про їх виконання до Національних зборів з рекомендаціями щодо дій, надання рекомендації відповідальним особам щодо усунення недоліків у виконанні стратегічних документів та можливість ініціювати внесення змін та доповнень до стратегічних документів.⁴² Керівним органом Агентства є Рада, до якої входить 9 осіб, що представляють різні гілки влади, та Директор. Термін її повноважень – чотири роки, а Директора – п'ять. До структури Агентства належать: управління контролю за активами та доходами посадових осіб та розгляду скарг, управління контролю фінансування політичної діяльності, управління вирішення конфлікту інтересів, управління з питань запобігання корупції, управління міжнародного співробітництва, відділ загальних справ, відділ інформаційних технологій⁴³. Агентство приєдналося до Антикорупційної мережі, яка створена в рамках Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) як регіональна програма, де ключовими учасниками є представники національних урядів та незалежних антикорупційних інституцій країн Східної Європи та Центральної Азії. Агентство з питань запобігання корупції Сербії активно бере участь у роботі цього органу, зокрема, підготовці тематичних досліджень у сфері боротьби з корупцією⁴⁴.

⁴⁰ Government of the Republic of Serbia. Progress Report on the anti-corruption activities in the Republic of Serbia. 2005. URL: <https://rai-see.org/wp-content/uploads/2016/02/Report-Serbia-2005.pdf#:~:text=The%20Government%20of%20Republic%20of%20Serbia%20adopted,prevention%20of%20corruption%2C%20under%20the%20Twinning%20Project>

⁴¹ Агенција за спречавање корупције. URL: https://www.acas.rs/cyr/pages/nadleznosti_1

⁴² Ibid.

⁴³ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_20napretku_2012_konacna_verzija.pdf

⁴⁴ Агенција за спречавање корупције. URL: https://www.acas.rs/cyr/pages/a_c_n_o_e_c_d

Перших два роки роботи Антикорупційне агентство зосередилося переважно на профілактиці корупційних злочинів. У 2011 р. прийнято «Закон про фінансування політичної діяльності» і з цього року Агентство розпочало проводити цільові перевірки декларацій про майновий стан і розглядати справи щодо суміщення державних посад і конфлікту інтересів⁴⁵. Втім, повідомлення Ради про випадки корупції на високому рівні ігнорувалися. Так, спеціальний прокурор з питань корупції та організованої злочинності у 2011 р. розпочав нові слідчі дії у 115 справах про корупцію, а іншими прокуратурами за той самий період. Було порушено 2077 слідчих проваджень. Сюди входили й справи щодо корупції середнього та вищого рівнів⁴⁶.

У 2013 р. Агентство з боротьби з корупцією отримало майже вдвічі більше запитів на розслідування конфлікту інтересів порівняно з попереднім роком (1402 запити у 2013 р. порівняно з 872 у 2012 р.). Втім, завершено лише невелику кількість справ. У 2013 р. було розпочато 451 процедуру контролю за майном та доходами державних службовців і посилено перевірку декларацій про майно. У 2013 р. загалом подано 168 клопотань про порушення провадження у справах про порушення, пов'язаних із деклараціями про майно, з яких 142 – через несвоєчасне подання декларацій. Крім того, у 2013 р. Агентство порушило дев'ять кримінальних справ, а протягом перших чотирьох місяців 2014 р. – ще 14, з яких дев'ять були пов'язані з обґрунтованою підозрою, що державний службовець не задекларував майно або надав неправдиву інформацію про майно з наміром приховати факти. Агентство продовжувало здійснювати моніторинг фінансування політичної діяльності. У 2013 р. Агентство подало 335 запитів на порушення проваджень у справах про проступки, більшість з яких (303 справи) стосувалися неподання політичними організаціями звітів про витрати на виборчу кампанію 2012 р. Щодо цих справ було винесено лише 28 рішень, з яких 8 є юридично обов'язковими. Протягом перших місяців 2014 р. Агентство винесло 10 рішень, що стосуються втрати коштів з державних джерел, призначених для політичних суб'єктів, які були оштрафовані за проступок згідно із Законом⁴⁷.

Більшість справ, що раніше розглядалися за статтею 359 (зловживання службовим становищем) відповідно до змін у Кримінальному кодексі, були

⁴⁵ Извештај о напретку Србије за 2012 годину који прати саопштење комисије упућено Европском парламенту и Савету. Стратегија проширења и кључни изазови за 2012–2013. годину {COM(2012) 600}. URL: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_20napretku_2012_konacna_verzija.pdf

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/izvestaj_o_napretku_dec14.pdf. С. 78.

перекваліфіковані за новою ст. 234 (зловживання службовим становищем відповідальною особою), що застосовується до приватних організацій: з 2411 справ (що стосуються 4455 осіб), розглянутих за колишньою ст. 359 та перекваліфікованих, 2202 справи (що стосуються 4168 осіб) були перекваліфіковані за новою ст. 234⁴⁸.

У 2013–2015 рр. сербські прокурори висунули звинувачення майже 3 тис. осіб у десяти кримінальних злочинах, пов'язаних з корупцією, включаючи хабарництво, зловживання службовим становищем та розкрадання, але тільки близько половини всіх обвинувальних актів завершилися вироком. Переважна більшість з них, 1268, призвели до умовних термінів покарання зі штрафами і лише 538 осіб отримали тюремне ув'язнення⁴⁹. У 2015 р. одна із центральних сербських газет «Blic» опублікувала «прайс» корупції. За 300 євро у Сербії можна було перевестися в наступний клас у школі, за три тисячі – «написати» докторську дисертацію, а отримати дозвіл на будівництво можна за тисячу євро і стільки ж коштувало пріоритетне обслуговування під час пологів⁵⁰.

У березні 2017 р. поліція Сербії заарештувала 53 особи, включаючи співробітників поліції та міністерства сільського господарства, підозрюваних у крадіжці понад 10 млн євро (10,5 млн дол. США)⁵¹. У період між 2016 та 2021 рр. у Сербії спалахнула низка гучних корупційних скандалів, які підтвердили системний характер проблеми⁵².

Організоване розслідування виявило масштабну корупційну схему на державному оборонному підприємстві «Krušik» («Крушик»). Батько тодішнього міністра внутрішніх справ Небойші Стефановича купував зброю у заводу за штучно заниженими цінами, а потім перепродавав її за кордон із величезним прибутком приватній компанії. Викривача цієї схеми, працівника заводу А. Обрадовича, влада заарештувала і це викликало масові протести. Також у цей період журналісти-розслідувачі довели, що чинний міністр фінансів Сербії через офшорні

⁴⁸ Радни документ комисије Република Србија. 2014. Извештај о напретку који прати саопштење комисије упућено европском парламенту, савету, европском економском и социјалном комитету и комитету региона стратегија проширења и кључни изазови за период 2014–2015. URL: https://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/godisnji_izvestaji_ek_o_napretku/Izvestaj_o_napretku_dec14.pdf. С. 80.

⁴⁹ Serbia. Arrests 53 in Major Anti-Corruption Campaign. URL: <https://www.occrp.org/en/news/serbia-arrests-53-in-major-anti-corruption-campaign>

⁵⁰ Арбутіна З. Довгий шлях Сербії до ЄС. 15 грудня 2015 р. URL: <https://www.dw.com/uk/вступ-сербії-до-єс-довгий-шлях-з-невідомим-кінцем/a-18917973>

⁵¹ Serbia Arrests 53 in Major Anti-Corruption Campaign. URL: <https://www.occrp.org/en/news/serbia-arrests-53-in-major-anti-corruption-campaign/>

⁵² Serbia. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2021>

компанії придбав 24 розкішні квартири на болгарському курорті «Св. Тома». Антикорупційне агентство Сербії вело розслідування щодо відмивання грошей та незаконного збагачення, але справу закрили без висунення звинувачень.

Ще одним гучним скандалом стали медичні закупівлі під час пандемії COVID-19. Уряд оголосив державні закупівлі апаратів ШВЛ та медичного обладнання «державною таємницею», але журналісти та антикорупційні органи виявили махінації з цінами та закупівлі через фірми-прокладки, наближені до правлячої Сербської прогресивної партії (SNS) і зв'язок міністра охорони здоров'я із Земунським кримінальним кланом. Сербська влада відреагувала на пандемію COVID-19 непрозоро, приховувала інформацію про смерті, пов'язані з пандемією в установах соціального догляду, незважаючи на заклики оприлюднити цю інформацію. Медичні працівники, які критикували дії уряду щодо пандемії, зіткнулися з помстою та звільненням, а підписанти відкритого листа згодом зіткнулися з дисциплінарним провадженням⁵³.

Результати 2021 р., отримані за допомогою Системи моніторингу корупції (CMS) SELDI, вкотре підтвердили необхідність посилення стимулів для проведення реформ та більш суворого контролю за розподілом коштів ЄС та національних фондів, а також застосування санкцій за порушення принципів верховенства права (таких як призупинення виплат з бюджету ЄС, за що проголосував Європейський парламент у грудні 2020 року)⁵⁴. Результати моніторингу стану корупції у 2021 р. показали, що корупція в регіоні не зменшується, а прогрес у боротьбі з корупцією, досягнутий на Західних Балканах між початком 2000-х і серединою 2010-х років, тепер зворотний, бо більшість показників щодо адміністративної корупції свідчать про її зростання. У 2021 р. тільки у деяких країнах спостерігалися незначні покращення порівняно з 2019 р.⁵⁵

Уряд Сербії систематично використовує таємні договори з Китаєм та Росією, щоб навмисно обходити європейські правила прозорості та тендерних закупівель і відмивати гроші через державні мегапроекти.

1 листопада 2024 р. у Нові-Саді під час обвалу бетонного навісу залізничного вокзалу загинуло 16 осіб і ця трагедія стала доказом глибокої інституційної кризи в Сербії. Реконструкція об'єкта, проведена поза прозорими процедурами та без належного технічного контролю, продемонструвала суспільству, що корупція коштує країні вже не просто фінансових збитків, а людських

⁵³ Serbia. 2021. URL: <https://freedomhouse.org/country/serbia/freedom-world/2021>

⁵⁴ Corruption in the Western Balkans not Abating: What's Next Policy brief No. 13, January 2022. URL: <https://seldi.net/wp-content/uploads/2022/04/Policy-brief-Corruption-in-the-Western-Balkans-not-Abating.pdf>

⁵⁵ Ibid.

життів. Небажання уряду забезпечити чесне розслідування та притягнути винних до реальної відповідальності спровокувало масштабний громадянський вибух. Кульмінацією цього спротиву стали студентські протести 2025 р., коли десятки тисяч громадян вийшли на вулиці з вимогою покласти край безкарності та повернути верховенство права⁵⁶. Масові протести проходили під гаслом «Корупція вбиває».

У серпні 2025 р. прокуратура заарештувала групу екс-посадовців, яких звинуватили у завданні збитків бюджету щонайменше на 115 млн доларів через штучне завищення вартості будівництва залізничної лінії Угорщина-Сербія.

Ще один гучний скандал у 2025 р. розгорівся навколо компанії зятя Дональда Трампа, Джареда Кушнера, який планував інвестувати сотні мільйонів доларів у перетворення будівлі колишнього Генштабу в Белграді (зруйнованого під час бомбардування НАТО в 1999 р.) на елітний готельний комплекс. Спеціальне розслідування виявило, що урядовці з оточення А. Вучича таємно та за заниженою вартістю передали права на землю, сфальсифікувавши записи та вивівши ділянку з реєстру архітектурної та історичної спадщини Сербії. Через публічний розголос та антикорупційне розслідування прокуратури компанія Кушнера наприкінці 2025 р. змушена була офіційно згорнути проєкт⁵⁷.

Для ЄС, який послідовно критикував сербську владу за вибіркове правосуддя та відсутність реальних реформ, ця подія показала, що євроінтеграційний поступ країни зайшов у глухий кут, а політична еліта захищає свої корупційні інтереси. Протести досягли апогею 15 березня 2025 р., коли десятки тисяч сербів вийшли на вулиці Белграда, вимагаючи дотримання верховенства права та покарання винних. Демонстрація 15 березня, ймовірно, стала найбільшою в історії Сербії, перевершивши навіть протест, який призвів до падіння режиму Слободана Мілошевича у 2000 р.⁵⁸.

У 2025–2026 рр. оприлюднено докази, що вище керівництво жандармерії Сербії та Міністерства внутрішніх справ мало зв'язки з кримінальним авторитетом Велько Белівуком. На замовлення влади, його угруповання контролювало трибуни стадіонів, придушувало антиурядові акції та залякувало опозицію в обмін на державне прикриття наркотрафіку. Навесні 2026 р. ідентифіковані

⁵⁶ Popovic S. Why did the Novi Sad railway station accident trigger such large protests in Serbia? URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2025/02/14/why-did-the-novi-sad-railway-station-accident-trigger-such-large-protests-in-serbia/>

⁵⁷ Launey G. How plans for Trump International hotel in Belgrade unravelled. URL: <https://www.bbc.com/news/articles/cx2y8lg9e2jo>

⁵⁸ Milacic F. Serbian opposition parties must step up to end Vučić's regime. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2025/03/20/serbian-opposition-parties-must-step-up-to-end-vucics-regime/>

члени банди брали участь у нападах на мирних студентів-протестувальників за повної бездіяльності поліції.

Ці скандали призвели до того, що за оцінками BTI Transformation Index 2026 та Freedom House, рівень авторитаризму та корупції за існування режиму Вучича опустив Сербію до найнижчих показників довіри з боку громадян і європейських партнерів за останні 25 років⁵⁹. В цілому експерти відзначають загальну кризу моралі у Сербії, бо на їх думку, проблема полягала не стільки в тому, що прийнято відповідні закони, а в тому, що вони не виконуються. Навіть у разі засудження за зловживання службовим становищем суди пом'якшували покарання, або призначали терміни нижче встановленого законом. Винуватців найсерйозніших злочинів, пов'язаних із корупцією та організованою злочинністю взагалі не притягали до відповідальності, або, навіть якщо їх притягали до відповідальності та засуджували, вони отримували дуже м'які покарання. Це вказує на те, що проблема (організованої) злочинності та корупції в Сербії полягала не стільки у відсутності відповідного законодавства, як у не дотриманні законів⁶⁰.

Зокрема, експерти «Transparency International» вказують на неналежне виконання в країні закону про державні підприємства, особливо у частині проведення конкурсів і тендерів. Крім цього, не всі виявлені випадки корупційних дій в Сербії завершують судовими покараннями. Як зазначає, М. Прокопів у Сербії «змінюються політики, але не правила гри».

У січні 2026 р. владна більшість ухвалила законодавчі зміни, які закрили доступ громадськості до значної частини судових документів та урізали повноваження Прокуратури з боротьби з організованою злочинністю. ЄС у спеціальному звіті засудив ці кроки, наголосивши на прямому політичному тиску режиму на суддів з метою приховування фактів топ-корупції, що порушило базові зобов'язання країни у процесі євроінтеграції⁶¹. Зокрема, у звіті зазначено, що «Закон про запобігання корупції» загалом добре розроблений, але залишаються суттєві недоліки, особливо щодо моніторингу та перевірки декларацій про активи.

Майбутній вступ Сербії та інших країн Західних Балкан до ЄС залишається невизначеним через відступ від реформ, поширену корупцію та «захоплення держави». Деякі країни ЄС, такі як Данія, Франція та Нідерланди, побоюються

⁵⁹ Smeltzer M. A Moment of Reckoning for Serbian Corruption. URL: <https://freedomhouse.org/article/moment-reckoning-serbian-corruption>

⁶⁰ Pesic V. State Capture and Widespread Corruption in Serbia. P. 86.

⁶¹ EU report on Serbia – Corruption persists, pressure on the media intensifies. URL: <https://www.serbianmonitor.com/en/eu-report-on-serbia-corruption-persists-pressure-on-the-media-intensifies/>

повторення помилок, зроблених при вступі Румунії та Болгарії (2007 р.) і наполягають на дотриманні суворих критеріїв вступу⁶².

Отже, головна проблема Сербії полягає не у відсутності законодавчої бази, а у не дотриманні антикорупційного законодавства політичною елітою. На сьогодні правосуддя в країні все ще має вибіркового характер. Корупціонери найвищого рівня або повністю уникають відповідальності, або отримують символічні покарання. Правоохоронні органи використовували криміналітет як інструмент внутрішнього тиску на опозицію і журналістів, а також для придушення протестів в обмін на «кришування» наркотрафіку. Рівень корупції та насильства з боку режиму Александра Вучича спровокував найбільшу суспільно-політичну кризу за останні 25 років. Масштаб протестів, за своєю силою, перевищив антирежимні виступи 2000 р. що свідчить про тотальну втрату довіри громадян до влади. Поки що захист власних корупційних та олігархічних інтересів для політичної сербської еліти є пріоритетнішим за європейське майбутнє країни. Скупка держави (State Capture) у Сербії за режиму Александра Вучича досягла критичної межі, перетворившись із класичної корупції на системне підпорядкування всіх інституцій інтересам провладної еліти. Таким чином, поступове просування Республіки Сербія шляхами демократії уповільнюється, але вряд чи припиниться з огляду на суспільні настрої й більш широкі європейські перспективи.

⁶² Corruption in the Western Balkans not Abating: What's Next Policy brief No. 13, January 2022. URL: <https://seldi.net/wp-content/uploads/2022/04/Policy-brief-Corruption-in-the-Western-Balkans-not-Abating.pdf>. P. 5.